

Játéksarok: Pörgettyűzés

A decembert nemcsak a karácsony örömnappjai, hanem – zsidó vallású családok körében – a hanuka is a gyermekek várva várt időszakává teszi. Az előbbi mindig december 24-25-ére, az utóbbi viszont más-más napokra esik. (A hanuka eredetéről BARÁTSÁG 2004/6. számában, „A fények ünnepe: Hanuka” című cikkünkben olvashattok.) Mindkét ünnep meghitt, családi körben töltött, a gyerekek megajándékozásával egybekötött, magasztos, de vidám esemény. Gyerekszívajjal, kacagással és játékokkal teli.

A zsidó családokban ilyenkor elmaradhatatlan játék a pörgettyűzés. Maga a pörgettyű, a játéktörténészek tanúsága szerint a XV. század végi, XVI. század eleji német fejedelemségekben és Németalföldön alakult ki. Pieter *Brueghel* korabeli gyerekjátékokat ábrázoló festményén (1560) is helyet kapott. Az askenázi zsidók vélhetően ezt a játékot alakították át a mai formára. Angliában és Írországban 1520 körül jegyezték fel először a „totum” nevezetű pörgettyűs játékot (a totum latinul azt jelenti, hogy minden), s alig két évszázad múlva ráadásként azt is feljegyzik a krónikák, hogy különösen karácsonykor közkedvelt a nép egyszerű gyermekei között. Akadt azonban olyan XIX. századi rabbi (zsidó vallási vezető) is, aki azt állította, hogy a zsidók már IV. *Antiokhosz* Epiphanész, a hellén király uralma alatt, azaz a Makkabeus-felkelés idején, Júdeában játszottak ilyenekkel. Az elvitatott kései elsőség ugyan erős kétségeket kelthet, de talán mindegy is, hogy hol ringott a pörgettyű bölcsője.

Az ungvári zsidó családban nevelkedett *Galpner* Ernő 2003-ban egy interjúban így emlékezett: „Van egy történet arról, hogyan is alakult ki ez a szokás. Amikor a rómaiak elfoglalták Júdeát, a zsidóknak nem engedték meg, hogy tanítsák a Tórát (az Ószövetség öt könyvét, a zsidó szentírást), és kénytelenek voltak titokban tanítani. A gyerekek egy kupacban ültek, és tanulták a Tórát. Aztán amikor látták, hogy arra jár egy római, elkezdtek pörgettyűzni, hogy így álcázzák magukat. Később aztán hagyománnyá vált, hogy a gyerekek Hanukakor pörgettyűvel játszanak. A pörgettyűket mi magunk készítettük. Fából öntőformát csináltunk, ebbe az öntőformába betűket faragtunk, és öntöttünk bele. Így fabrikáltuk az ónból készült pörgettyűket. A héderben (a hitközségi elemi iskolában) tanították meg, hogyan készül a pörgettyű.”

A pörgettyű egyébként a magyar népi játékszerek között is ismeretes volt. Ez egy mindkét végén kihegyezett, 5-12 cm hosszú botocska alsó harmadára szerelt négyzet volt, amely tengelyként ölelte körül a botot. A négyzet négy oldalsó lapjára egy-egy betűt rajzoltak-véstek. M (mindet); S (semmit); T (tegyél); V (vegyél) – volt olvasható rajtuk. Pörgetés után, amikor oldalára dőlt a játékszer, csak le kellett olvasni a fölülre került betűt, s aszerint kellett cselekednie a pörgetőnek. Semmit tenni, azaz továbbbadni a pörgetés jogát, tenni egy-egy babszemet, diót, mogyorót vagy kavicsot a középső talonba, vagy venni egyet belőle, illetve mindet elvenni – ezek a lehetőségek adódtak.

A hanukai pörgettyű (héberül szövívón, közismertebb jiddis nevén trenderli) lényege megegyezik ezzel, s a világszerte kedvelt négy-, hat-, néhol pedig nyolclapú pörgettyű-társaival. (A felső lap utasítása szerint kell cselekedni.) Egyvalamiben azonban lényegesen különbözik minden hasonlótól, s éppen ez teszi az ünneptől elválaszthatatlanná.

Négy olyan héber betű pörgethető ki rajta, amely egyszerre tölti be a játéktudás és az emlékezet-élesztés szerepkörét. A nún betű (נ) a játék szempontjából a „nisch” (semmi) utasítás rövidítése, ami annyit jelent, hogy egyetlen teendője van annak, aki ezt pörgeti ki, át kell adnia a játékszer a következő pörgetőnek. Ha a gimel (ג) betű kerül felülre, akkor értelme a „gantz” (minden), azaz a talon egész addigi tartalma a pörgető kezébe kerül. Ezzel szemben, ha a hé (ה) válik a felső betűvé, akkor csak a felét veheti el – páratlan esetén előzetes megegyezés szerint alá vagy fölé kerekítve –, hiszen az utasítás ez esetben a „halb” (fél). A negyedik esetben a sin (ש) betű a „shtel” (betét), vagy a „schlecht” (rossz) jele, ami azt jelenti, hogy be kell tenni egyet a saját vagyontkából a talonba (a nyereményalapba).

A négy betű azonban egy-egy olyan szó (*nész gadol hájá sám*), kezdőbetűje is egyben, amely így ejtve és írva egymás után azt jelenti, hogy „nagy csoda történt ott”.

A hanuka ugyanis a hajdan volt isteni csoda ünnepe, amely lehetővé tette, hogy a felszabadított jeruzsálemi Szent Templom öröklámpása, a menóra, egyetlen napra elegendő olajjal nyolc napig – az új olaj megérkezéséig egyfolytában égjen. Izraelben egy betű különbséget mutat a pörgettyű. A sin (ש) helyét a pé (פ) foglalta el, amely a „pech”, azaz a balszerencse szóra utal. A betűcsere azért szükséges a helybeliek szerint, mert a csodatétel ott, náluk esett meg, arra pedig a „nagy csoda történt itt” (*nész gadol hájá pó*) szöveg emlékeztet.

A játékosok azonos számú vagyontkával kezdenek. Hanukakor újabban a boltokban vásárolható csokipénzekkel folyik a küzdelem, régebben a cukorka, vagy igazi pénz járta. A játékosok körbe ülnek

a középre helyezett „kincstárat”, a talont, s egymás után pörgetnek. A folyamat addig tart, amíg valaki az összes társa tétjeit el nem nyerte. Ekkor azonban – hagyományos hanukai gyerekdalok éneklése közepette – köteleességszerűen, legalább a fele nyereséget közösen majszolja el a vesztesekkel. (Ha valódi pénzben játszottak, az ünnep után vesznek rajta valamilyen édességet, amelyet ugyanígy közös erővel pusztítanak el.)

Ma már porcelánból, fából, műanyagból, zománcozott rézlapokból, s ki tudja még, hányféle anyagból készítenek és árulnak pörgettyűket, trenderliket. Ügyesebb kezű nagyobb gyerekek könnyen készíthetnek ilyen játékszeret, akár egy használaton kívüli, kopott dobókocka (vagy keményebb kockacukor), egy úgynevezett cigányfúró, egy hurkapálca és némi ragasztó segítségével. Talán még időben szólunk: remek ajándék lehet a kistesóknak. Persze az utasító betűket ki-ki a maga nyelvén ragassza, rója az oldallapokra. A betűket még nem ismerőknek pedig mókás rajzocskák segíthetnek az eligazodásban. Azt persze a vásárlóknak és készítőknak is tudniuk kell: az igazi ajándék nem a pörgettyű, hanem a vele folytatott közös játék lesz. A menóra és a karácsonyfa alatt egyaránt.

- háes -

Megfejtések:

Bölcshely: csillagszóró (Cegéd, Salgótarján, Igló, Lippó, Liptószentmiklós, Abádszalók, Gölnicbánya, Sajóudvarhely, Zayugróc, Ózd, Rimaszombat, Ógyalla)

Szótagrejtvény: Mákos guba (1. Mlynky • 2. Ágoston • 3. Kozák Danuta • 4. Országház • 5. Sárközi • 6. Gozsdu-udvar • 7. ukrán • 8. busójárás • 9. Angyalföld)

Titkosírás: Harang csendül, / Ének zendül, / Messze zsong a hálaének, / Az én kedves kis falumban / Karácsonykor / Magába száll minden lélek.

Anagrammák: 1. Szevanovity Zorán • 2. Delhusa Gjon • 3. Molnár Ferenc Caramel • 4. Szalóki Ági • 5. Szevanovity Dusán • 6. Bródy János • 7. Presser Gábor

Olvassa a BARÁTSÁG-ot! Fizessen elő most 2013-ra!

Éves előfizetési díj: 3000 Ft
(1800 Ft + 1200 Ft postaköltség)

A folyóirat előfizethető átutalással:

a **Filantrop Társaság Barátság Egyesülete**
OTP-számlaszámán: 11711034-20813402

e-mail címeink: baratsag@upcmail.hu,
eva.mayer@nemzetisegek.hu
honlapunk: www.nemzetisegek.hu

Várjuk könyvtárak, iskolák, kisebbségi
önkormányzatok, egyesületek, baráti körök
jelentkezését!

KULTURÁLIS, INFORMÁCIÓS ÉS KIADÓI NONPROFIT KFT.

KÖNYVKIADÓ ÉS DIGITÁLIS NYOMDA

- DIGITÁLIS NYOMTATÁS
- GRAFIKAI STÚDIÓ
- KIS PÉLDÁNYSZÁMÚ KÖNYVEK
- TANKÖNYVEK, KATALÓGUSOK
- ÚJSÁGOK, FOLYÓIRATOK

1065 BUDAPEST, NAGYMEZŐ UTCA 68.

Telefon: 06 1 269-1974 • Telefon/fax: 06 1 269-2811
E-mail: croatica@croatica.hu • Webcím: www.croatica.hu